

PE ARGEȘ ÎN SUS — Momente istorice, legende —

OCTAVIAN UNGUREANU

Valea roditoare a Argeșului, cu pitorescul ei unic și cu rosturi istorice, unită cu cealaltă vale, a Câmpulungului, de sub geama Făgărașului, a format dintotdeauna o vatră întinsă de plămădire a românismului, cu dăinuire de secole, sub ocrotirea naturală a culmilor carpatine, dintre care se ridică semețe piscurile Negoiiului, topic venind, credem, de la Neagoe Basarab. Spre Poenari, la nord, se arată Munții Cozia, peste cetatea lui Țepeș, umbrind malurile Oltului bătrân, și cu înălțimile nu prea mari ale Câmpulungului, se formează o panoramă splendidă, o coroană din stânci ca o îngrădire cu frumuseți încântătoare.

Toate aceste daruri ale pământului românesc deșteaptă amintirea marilor bătălii de peste vremuri crâncene, duse sub scutul lor, al munților, și faptele de arme, ale marilor noștri voievozi și domnitori, pentru apărarea și păstrarea gliei și neamului, a ființei românilor ca popor de gință latină.

Pe locurile de aici, în luminișul pădurilor de pe malul stâng al Argeșului, Neagoe Basarab (1512—1521) și Doamna Mița-Despina au hotărât, în urmă cu 500 de ani, să clădească cea mai frumoasă biserică, cu destinație episcopală, între anii 1512 și 1517, aducând în vechea cetate de

scaun a Argeșului, Mitropolia de la Târgoviște. Legenda spune că domnitorul, luminat de ideile generoase ale Renașterii, cu pregătirea lui în știința arhitecturii bizantine, dobândită la Istanbul, unde fusese dat de mic ca ostatec, că i-ar fi fost îndreptățită de către sultanul Baiazid II, construirea unei moschei, cu 999 de ferestre și 366 de minarete. În această calitate de arhitect, el a întocmit planurile construcției de rar rafinament ale bisericii de la Argeș, pentru care ar fi adus un muncitor zidar italian sau spaniol — Manole —, în jurul căruia s-a țesut povestea zidirii propriei soții, Ana, în temeliiile bisericii, spre a-i asigura durată peste veacuri. Aducerea meșterului Manole e posibilă, dacă ne gândim că și Kremlinul din Moscova a fost clădit tot de italieni.

Diplomat abil și om de înaltă ținută spirituală, scriitor în slavonă de recunoscută valoare literară, Neagoe, acest vlăstar al boierilor Craiovești, a asigurat în cei zece ani de domnie, o pace neamenințată și relații de bună vecinătate cu țările înconjurătoare ale Munteniei, și s-a bucurat de înaltă considerație din partea sultanului Selim I (1512-1520), fiul lui Baiazid al II-lea, și înaintașul lui Soliman Magnificul (1520-1566). Cu acesta din urmă, ginerele lui Neagoe Basarab

— Radu de la Afumați (1522 - 1523, 1524 - 1525, 1525 - 1529) va duce lupte aprige de apărare a țării, amenințată de Semilună. El și-a găsit însă răgaz și pentru desăvârșirea lucrărilor de finisaj și împodobire la biserică, care fusese sfințită în pripă de Neagoe. spre a-i deveni necropolă. Ca apoi, după o viață zbuciumată, viteazul domnitor Radu de la Afumați să moară prin tăierea capului pe pragul Bisericii Cetățuia din apropiere de Râmnicu Vâlcea; același sfârșit tragic l-a avut și fiul, o dată cu tatăl, smulși împreună de boieri, chiar de la sfânta slujbă din vinerea Paștelui, 1529. Boierii trădători își răzbuiau veniturile pe domnitorul patriot și curajos.

Biserica episcopală de la Argeș s-a făcut în forma arhitectonică a Răsăritului, bizantină, dar într-o nouă viziune, față de cea străveche, neschimbată, de la Iustinian încoace, adică în chip de cruce sau treflă. Decorația din afară, dăltuită în piatră de Albești de către meșteri din Gruzia și alte părți ale Orientului Mijlociu, cum și de către pietrari români, dau farmecul de neimitat al edificiului ecleziastic, care a uimit și uimește lumea.

Căzută în ruină, biserica s-a refăcut de câteva ori, dar la sfârșitul secolului XIX era amenințată de năruire. S-a luat hotărârea restaurării, în 1873, de către ministrul de atunci al Cultelor și Instrucțiunii Publice — Generalul Cristian Tell, gorjan după tată și târgujian prin căsătoria cu Tarsița Ștefănescu. Cum știm, Tell a fost unul din capii Revoluției de la 1848. Regele Carol a acceptat propunerea, revenind asupra hotărârii ce o luase mai înainte, de a dărâma monumentul. Au fost invitați la București, spre consultare, asupra restaurării, doi renumiți arhitecți francezi: Violet - Le Duc și Baudo, care au examinat construcția în amănunt și au înaintat forurilor de resort un

raport detaliat; tot ei au recomandat pentru lucrările de restaurare pe elevul lor Emil André Lecomte du Nouy (1844 - 1914) din Paris. El a sosit în țară în 1875 și s-a instalat la Curtea de Argeș, într-o casă modestă din satul apropiat de biserică — Flămânzești. A elaborat planurile și a deschis șantierul, angajând printre alți lucrători pe N. Gavrilesco și Nae Zugravul. Episcop de Argeș era Iosif Naniescu, urmat în 1876 de Ghenadie II Petrescu, care a păstorit până în 1886, conducând din partea guvernului lucrările. În aceeași perioadă construiește și clădirea Seminarului teologic. Pe urmă este promovat mitropolit primat al Ungro-Vlației. Ghenadie a fost prieten cu C. Dobrescu-Argeș și a prezidat festivitățile de la Mușătești, de inaugurare a Tipografiei și „Gazetei țăranilor“ (1894), iar deputatul de Argeș i-a luat apărarea în Parlament, când mitropolitul fusese caterisit din slujbă. Și tot despre Ghenadie II Petrescu ar mai trebui spus că a fost un cărturar de seamă și un talentat publicist. El a adus aici clopotele de la Cozia.

Cum, potrivit contractului cu guvernul român, Lecomte du Nouy nu locuia în țară decât trei luni pe an, arhitectul a reușit, în urma unor stăruitoare eforturi, să-l angajeze ca șef de șantier, la lucrările de restaurare a bisericii, pe inginerul Petrescu, mare capacitate tehnică. Petrescu devenise cunoscut după construirea podului de fier de peste Olt, la Râmnicu Vâlcea, și realizase câteva construcții de căi ferate din zona Regionalei C.F.R. Craiova, partea cea mai importantă a creației sale fiind linia Pitești - Slatina.

Lucrările de restaurare se desfășoară neîntrerupt, chiar și în anii Războiului de neamănare (1877 - 1878), până în 1881. Târnosirea Bisericii episcopale din Curtea de Argeș, s-a făcut în 1886 cu mari festivități, și zile în șir cu slujbe religioase și ma-

nifestări artistice laice, cu discursuri și parăzi militare, toate desfășurându-se sub îndrumarea episcopului Ghenadie II Petrescu, iar din partea guvernului, de primul ministru I. C. Brătianu. S-au adus elogi monumentalului, cu frumusețea lui inegalabilă, iar garda de onoare din garnizoana Pitești a dat onorurile militare suveranului și guvernului, sub comanda colonelului, ulterior general, August Gorjan, scriitor și autor de manuale de geografie. August Gorjan a fost întâiul comandant al Regimentului 4 Argeș, constituit în 1874 ca batalion și acoperit de glorie la 1877.

Oratorii au vorbit câte-n lună și-n stele, dar n-au rostit nici un cuvânt la adresa arhitectului Lecomte du Nouy, care se afla printre personalitățile de vază de la marea sărbătoare; fusese uitat ca totul. Mai pe urmă, Titu Maiorescu, Dimitrie Sturza, l-au criticat pentru excesiva încărcătură arhitectonică a bisericii. Și ne întrebăm noi, acum, și credem că s-au întrebat și alții care au cât de cât cunoștințe de artă, ce-or fi făcut în cei șapte ani, cât s-au desfășurat lucrările de restaurare, miniștrii Culturii: Titu Maiorescu, V. Boerescu, G. Chițu, P.S. Aurelian, V.A. Urechia și Dimitrie Sturza, mai cu seamă Sturza care a urmărit în mod special lucrările, de n-au văzut „falsurile” francezului? Și de atunci încoace, în peste 100 de ani, milioanele de vizitatori de toate pregătirile intelectuale — români și străini —, a fost vreunul să nu-și fi exprimat admirația, unii chiar până la extaz, față de această mare și unică bijuterie, pentru edificarea și restaurarea căreia s-au depus osârdii și suflet de-a lungul unor secole întregi, talent și răbdare, ambiție creatoare și nesfârșită imaginație? Tot Lecomte du Nouy a construit din temelie Capela și Palatul Episcopal, pe locul caselor mănăstirești arse, și a Paraclisului care adăpostește, în frescă, legenda meș-

terului Manole, făcută, ca și pictura din interiorul mănăstirii, de Jan Lecomte du Nouy, fratele arhitectului.

Recunoașterea valorii artistice a restauratorilor și constructorilor lui Lecomte du Nouy și-au găsit expresia cea mai concludentă în instituirea premiului academic „Lecomte du Nouy”, ca înaltă distincție ce se acordă artiștilor plastici pentru merite deosebite. Unul dintre laureații acestui premiu, pe care îl cunoaștem, este pictorul Iosif Keber din Târgu-Jiu. Și n-am putea încheia această poveste a noastră despre Lecomte du Nouy, fără să amintim că el a salvat de la prăbușire și Biserica Domnească Sf. Nicolae din Curtea de Argeș, care urma să fie dărâmată tot din ordinul lui Carol I. Proptelele pentru susținerea cupolelor și zidurilor interioare puse de francez au ținut în picioare edificiul până la începerea restaurării ce s-a făcut de arhitectul Cerchez, în anii 1914 - 1921. Emil André Lecomte du Nouy și-a depus crucea, cum singur spune, în 1914, în cimitirul Bolnița din Curtea de Argeș, atunci când dalta și ciocanul, mistria și pensula intraseră în acțiunea de salvare a monumentului medieval al Basarabilor. În interior, pictura bizantină era scoasă la lumină de sub straturi de picturi suprapuse, de eruditul pictor gorjan Dumitru Noroceă din Bolbaș, școlit în Italia și la Muntele Athos.

Ecouri stinse, autorul acestei schițe de tablou a mai auzit. La întâlnirea cu arhitectul - pictor Radu Costin Petrescu, fiul celebrului pictor și profesor universitar Costin Petrescu, realizatorul „Marii fresce a neamului” de la Ateneul Român (1934—1938), ne-a spus: „Noi, artiștii plastici, nu-l agream pe Lecomte du Nouy, fiindcă a dat o viziune occidentală Mănăstirii Argeșului”. Iar cu prilejul prezenței noastre și a pictorului Vasile Ivănescu, la cimitirul de la Bolnița, ca să vedem mormântul mare-

lui arhitect francez și prieten al românilor, un preot ne-a întristat prin vocea lui irascibilă și amenințătoare : „Ar trebui scos de aici Lecomte du Nouy ; el a stricat biserica lui Neagoe Basarab, zidind-o din nou după gusturile lui franțuzești, exaltate”. Cum vă explicați atunci, l-am interpellat noi, că atâta lume admiră de **peste un veac acest mare monument**. Preotul n-a dat un răspuns posibil de luat în considerație.

Am avut prilejul, acum vreo 25 de ani, să însoțesc o delegație de ziaristi latino-americani din Chile, Argentina și Cuba, în vizita ce o făceau la Curtea de Argeș. Ne-a intrat os prin os, o zi întreagă cât s-au învățit jurnaliștii pe lângă mănăstire, fotografiind-o din toate unghiurile și ținând-o tot în exclamații de mirare și admirare, de incântare și elogiare a acestei bijuterii de aur de pe pământul românesc.

Operă de mare artă, de la structura zidurilor până la superba bogăție a dantelăriei în piatră, a brăurilor și rozetelor, ancadramentelor ferestrelor, cupolelor și turlilor, și a altor elemente decorative, până la zestrea interioară atât de fascinantă.

Am dori să subliniem încă un moment din viața și activitatea în România a lui Lecomte du Nouy, prin care să aducem încă o lumină asupra unui om de geniu : relațiile cu personalități ale culturii de la noi. Astfel, în 1875, când parizianul descindea la Curtea de Argeș, îl întâlnea aici pe doctorul Nicolae Russel (1850-1930), venit din Statele Unite ale Americii. Era din Ucraina și emigrase din pricina persecuțiilor Ohranei țariste, pentru ideile lui socialiste. Găsise la noi pe alt ucrainean — Constantin Dobrogeanu-Gherea —, confrate de idei și lupte pentru propagarea socialismului. Pe ușa cabinetului său medical, deschis la Curtea

de Argeș, Nicolae Russel scrisese, ca să facă impresie : „Doctor american”, sub numele său. Lecomte du Nouy, care nutrea și el idei socialiste fourieriste sau saintsimoniste, se împrietenește repede cu „americanul” din Rusia, expulzat în 1871 și ajuns în Hawaii, ca pe urmă să peregrineze prin Japonia, ca să-și sfârșască zburciimata-i viață în China. S-a atașat **de Russel și Lecomte du Nouy și doctorul Nicolae Codreanu (1850—1878)**, zis și Zubcu, basarabean de origine și medic la plasa Costești de Argeș. Nucleul acestor tineri a încercat să răspândească teoria marxistă în Argeș, dar condițiile de aici n-au îngăduit acțiunea, și mai cu seamă prezența trupelor rusești în țară, care participau la războiul din sudul Dunării, în anii 1877-1878, au anihilat eforturile celor trei. Doctorul Nicolae Codreanu era prea ocupat, ca medic voluntar la spitalul de campanie din Pitești, cu îngrijirea răniților din luptele pentru independența țării ; iar Nicolae Russel se temea de jandarmia de front rusească, să nu-l prindă și să-l deporteze în Siberia, cum a pățit C. Dobrogeanu-Gherea.

La activitatea secretă a cercului socialist de la București, participa, alături de N. Russel, N. Codreanu, C. Dobrogeanu-Gherea și alți militanți, precum inginerul Alexandru Silviu Trușcă, brigadier silvic la Gorj, venit de la Ploiești în 1878. El, împreună cu profesorii de la școala normală din Târgu-Jiu și cu participarea unor meseriași, pusese bazele cercului socialist „Progresul”, din urbea de pe Malurile Jiului de sus, în vara sau în toamna aceluiași an, 1878. Purta o întinsă corespondență cu dr. Nicolae Codreanu în care-l informa asupra activității cercului și-și exprima dorința găsirii unor modalități pentru înființarea unei biblioteci și scoate-

rea unei gazete la București, care să se intituleze „Economia” sau altfel.

Pe neașteptate, însă, a survenit moartea tânărului doctor N. Codreanu, tot în 1878. Se îmbolnăvisese de febră tifoidă și zăcuse în locuința din Curtea de Argeș a dr. N. Russel, care îi acordase toate îngrijirile și medicațiile posibile pentru vremea aceea. N. Codreanu se stinsese la vârsta de 28 de ani, apucând totuși să-și exprime dorința de a nu fi îngropat cu slujbă religioasă, fiindcă nu crezuse în asemenea manifestări. Cu toate acestea, autoritățile argeșene n-au îngăduit înmormântarea laică, ci au obligat preoții din localitate să-l ducă la locul de veci în cântări tânguitoare, încălcându-se dorința defunctului. Cortegiul a fost numeros, dar împărșiat de forțele de ordine din pricina revoltei de protest a participanților. S-a dus vestea în toată țara despre busculadele de la înmormântarea doctorului Codreanu; înainte de a se pune în mișcare cortegiul, Emil André și Jan Lecomte du Nouy i-au schițat în câteva trăsături de creion chipul în profil, culcat. Tot ei l-au pictat într-un frumos tablou, fie înainte de moarte fie după ce a decedat, luând ca model vreo fotografie. Din aceste două lucrări publicate îl cunoaștem pe tânărul și energicul medic socialist Nicolae Codreanu.

Îndrăgind locurile de legendă ale Argeșului, Emil André Lecomte du Nouy a continuat să lucreze în țară și să viețuiască la Curtea de Argeș. Mai în tinerețe, când restaura mănăstirea, a intervenit în viața lui și o idilă. Aleasa inimii fusese Elena Manolescu, fiica subchirurgului Manole, la rândul lui fiul lui Nicolae Popescu pitaru din Mușătești. Între timp, plecând la Paris pentru rezolvarea unor chestiuni personale, se întorsese repede, aducând cu el o valoroasă pictură, reprezentând-o pe zeița fecioară Diana, odihnindu-se după vânătoare, cu arcu slăbit și tolba cu săgeți ală-

turi, în supravegherea câinelui de vânătoare. I-a fost dăruit Elenei Manolescu în ziua nunții ei, ca semn al iubirii francezului pentru româncea argeșeană. La căsătoria Elenei cu Emil André se împotrivise tatăl ei și o măritase cu sila cu Iliescu Costea. Dar francezul, cu sensibilitatea lui nativă și cavalerismul său galic, îi prezentase Elenei, o dată cu tabloul și omagiile sale, fără ca gestul să tulbure nunta, ci doar sufletul miresei. Ca să împiedice mariajul, tatăl Elenei și sora ei Ecaterina, au oprit orice corespondență a celor doi printr-un aranjament la poștă, ceea ce a produs o dușmănie pe viață între cele două surori. Chiar Ecaterina se măritase și ea la Târgoviște, Elena rămăsese la Curtea de Argeș, însă cele două inimi au tresărit neconținut la amintirea francezului, care-și alesese România ca a doua patrie.

Elena și Costea Iliescu au stăpânit casa de la Curtea de Argeș, în care se născuseră ca fiice ale lui Manole, doctorul fără diplomă, al cincilea copil al lui Manole Popescu pitaru din Mușătești. Casa fusese ridicată de N. Popescu, în tinerețea sa, aproape adolescență, pe la 1818—1819. Venise la Curtea de Argeș de la Cerneți-Mehedinți, adus de Tudor Vladimirescu pentru a-i servi ca grămatic în cancelarie și fecior în casă lui Ilarion episcopul. Tradiția orală locală ne spune că în această casă ar fi poposit în două rânduri Tudor Vladimirescu, în 1819—1820, întâlnindu-se cu Ilarion. Casa lui N. Popescu a dăinuit până de curând, când din motive de sistematizare a fost demolată, pentru a face loc clădirii restaurantului „Capra”, în același stil țărănesc. Înainte însă de dispariția casei vechi, cunoscutul pictor Vasile Ivănescu, care o privise din copilărie din prispă casei sale de pe dealul Sân Nicoară, peste Valea Doamnei, în jos, a immortalizat-o într-un reușit tablou, cu grădina ei scăldată în verdeață și soare.

Valoarea documentară a picturii este dată și de fotocopia mărită a tabloului, și pusă în vitrină dedicată Revoluției de la 1821, în Muzeul orașenesc Curtea de Argeș.

Dintre descendenții Elenei Manolescu, căsătorită Costea Iliescu, se află la Târgu-Jiu Ioan Iliescu, conducător arhitect și constructor, care prin admirabilă osârdie a realizat arborele genealogic al lui Nicolae Popescu, el însuși fiind o ramură în linie feminină a acestui oltean devenit argeșean. Dintr-o scrisoare a lui Ioan Iliescu spicuim câteva rânduri edificatoare : „Cadoul de nuntă (al bunicii) de la André Lecomte du Nouy, în anul 1886, (...) cu care urma să se căsătorească, dar părinții au forțat-o să se mărite cu Costea Iliescu, a rămas în familia noastră, ca un simbol de preț al unei idile de mare sensibilitate. Tabloul are 1,60 m lățime și 0,90 m înălțime. El a fost adus din Franța, unde Lecomte plecase pentru a-și lichida totul, în scopul stabilirii la Curtea de Argeș. Din cele spuse la înmormântarea lui, a reieșit că tabloul nu e făcut de el, dar ca este o lucrare de valoare. Am fost atenționat de pictorul Iosif Kebler că partea de jos a tabloului a fost tăiată (probabil semnătura). De cine, de când, de ce ? Am mai preciza, încă o dată, că bunicul Elenei Manolescu-Iliescu a fost Nicolae Popescu pitaru (1801—1876), grămaticul episcopului Ilarion al Argeșului, boier de condiție de mijloc. A participat la Revoluția de la 1821 ca scriitor de acte în Tabăra Adunării Norodului de la Cotroceni, la Tabără, pe boierul Ni-de Petrache Poenaru și episcopul Ilarion. A fost trimis de Tudor Vladimirescu într-o zi, cum singur povestește lui C. D. Aricescu, să invite la Cotroceni, la Tabără, pe boierul Nicolae Filipescu. Acesta, îngălbenit de frică, îi zise sugrumat lui N. Popescu :

cu : — Mă cheamă să mă taie. — Fii liniștit, boierule, îi răspunse N. Popescu, că dacă era să vă taie, vă tăia din capul locului“. (Vezi nota 2 de la pag. 209, C. D. Aricescu : „Istoria revoluțiunii române de la 1821“, Ed. Tipografiei române G. Chițu și I. Teodorian, Craiova, 1874, vol. 1, Biblioteca Academiei, II. 100243).

O dovadă concludentă asupra originii mehedintene a lui Nicolae Popescu ar fi și stabilirea la Mușătești, după bătălia de la Drăgășani din 29 mai — 7 iunie 1821, a celor trei panduri din Mehedinți : Grigore, Oprea și Zamfir, fiii lui Toader, care se arflaseră în timpul Revoluției în preajma grămaticului. Din Tabăra de la Cotroceni, Tudor Vladimirescu îl trimisese pe Ilarion la Congresul de la Laibach, spre a expune Sfintei Alianțe țelurile revoluției din Țara Românească și a obține de la împărații marilor puteri europene sprijin : ceea ce nu este posibil, întrucât Sfânta Alianță își stabilise ca obiectiv esențial înăbușirea oricărei mișcări revoluționare. Pe lângă episcop fusese atașat și Nicolae Popescu. Cei doi împuterniciți au rămas însă la Brașov, unde abia ajunseseră, când au aflat despre asasinarea domnului Tudor de către eteriști și ocuparea țării de oștile otomane. Episcopul a rămas acolo, iar N. Popescu s-a întors în țară, stabilindu-se definitiv la Mușătești. A avut opt copii, din care sunt bine cunoscuți Popa Dincă, întemeietorul școlii din Mușătești la 1836 ; Toma, revoluționar de la 1848, împreună cu fratele său Popa Dincă ; Anastasia, Pătru, și cel mai mic, cum arătarăm înainte, Manole, cu studii în medicină la Viena. Acesta din urmă, neluându-și diploma de medic chirurg, la venirea acasă i-a pricinuit tatălui său o mare supărare, care a mers până la desmoștenire și interzicerea de a-i purta numele. Așa s-a făcut că subchirurgul de la Curtea

Argeș din Manole, a devenit Manolescu. Din neamul Manolescu, Elena, fiica, devenită Iliescu prin căsătorie, s-a născut și Anastasie Iliescu, profesor de caligrafie și desen la Pitești, pictor, grafician și ilustrator de

manuale școlare. A murit tânăr, prin 1930, dar a lăsat câteva lucrări de valoare, unele dintre ele — 10 tablouri ale foștilor directori ai Liceului Brătianu — se află astăzi în muzeul școlii.

R é s u m é

L'Argeș historique est évoqué avec ardeur par l'auteur. Depuis de célèbre monastère, aux personnalités

— tout dans une description émouvante.